

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران
معاونت پژوهش
مدیریت سازماندهی تحقیقات

چهاردمین فراخوان دستاوردهای پژوهشی بانوی کرامت

عنوان:

گستره مصادیق معروف و منکر از نظر قرآن و حدیث

محقق:

فردوس میریان

استان: اصفهان

شهر: اصفهان

مدرسه علمیه: النقیسه

گروه شرکت کننده:

☐ طلبه سطح دو

☐ طلبه سطح سه

☒ اساتید راهنما

☐ معاون پژوهش

زمستان ۱۳۹۴

بسم الله الرحمن الرحيم

گستره مصادیق معروف و منکر از نظر قرآن و حدیث

فردوس میریان *

چکیده

مطابق نص قرآن کریم و روایات معصومین (ع) مؤمنین موظف به انجام امر به معروف و نهی از منکر هستند. اهمیت این موضوع در اجرای اوامر الهی، پیشگیری از مفاسد و حرکت جامعه به سوی پیشرفت و تکامل، در منابع اسلامی به وضوح قابل درک است. از جمله سؤال‌های مطرح شده در این زمینه این است که هر کدام از معروف و منکر شامل چه اموری است؟ در این تحقیق با مفهوم شناسی معروف و منکر و استناد به آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) مصادیق کلی این دو واژه مشخص گردیده است. مصادیق معروف به جز اموری که شارع مقدس صراحتاً و یا تلویحاً به آنها امر کرده شامل آنچه که عقل به خوبی و درستی آن حکم کند و در شرع مخالفتی با آن نشده باشد نیز هست. مانند سنت‌ها و آداب و رسوم صحیح اجتماعی و استفاده از علم و تکنولوژی روز جهت گسترش ارتباطات و تقویت وفاق اجتماعی. مصادیق منکر علاوه بر اموری که شارع مقدس به طور مستقیم و یا غیر مستقیم از آن نهی فرموده شامل هر آنچه عقل به زشتی و بدی آن اذعان دارد و نزد عموم مردم ناپسند و مردود است (به شرط اینکه حکم شرع مخالف آن نباشد) نیز می‌شود. مانند ظلم و پیروی از عوامل تضاد و تفرقه در جامعه. همچنین در این تحقیق همبستگی و وفاق اجتماعی از مهمترین مصادیق معروف شناخته شده زیرا این مصداق از عوامل مهم گسترش دیگر مصادیق معروف در جامعه مسلمین است.

واژگان کلیدی: قرآن، مفهوم شناسی، معروف، منکر

امر به معروف و نهی از منکر از احکامی است که اجرای دیگر احکام و اوامر الهی به میزان و کیفیت انجام آن در جامعه بستگی دارد. سخن گفتن از اهمیت این موضوع، مقال جداگانه‌ای می‌طلبد؛ بنابراین در این قسمت تنها به اشاره‌ای بر آن اکتفا می‌شود: قرآن کریم اولین وجه امتیاز امت بر دیگران را انجام امر به معروف و نهی از منکر معرفی کرده است:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ.. (۱۱۰/۳) شما (مسلمان‌ها) بهترین گروهی هستید که (از جانب خدا) بر مردم (جهان) پدیدار شده‌اید، به کار پسندیده امر می‌کنید و از کار زشت باز می‌دارید.

در بین مسلمین کسانی که به وظیفه امر به معروف و نهی از منکر عمل می‌کنند بر دیگران برتری دارند حتی اگر فقط یک نفر در بین آنها امر به معروف کند، تنها همان یک نفر بهترین است. در تبیین این نظر می‌توان به معنای لغوی امت اشاره کرده که در بعضی موارد بر یک نفر هم اطلاق می‌شود، مانند آیه شریفه: إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ، ابراهیم امتی بود عبادتگر برای خدا. (۱۲۰/۱۶) (نک، طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۴۴۶ و ۴۴۷)

امر به معروف و نهی از منکر با احراز شرایط و مراتب آن، وظیفه همه مؤمنین در گروه‌ها و اقشار مختلف جامعه است. وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ... (۷۱/۹) و مردان و زنان باایمان دوست و یاور و سرپرست یکدیگرند، به هر کار نیک (از نظر عقل و شرع) فرمان می‌دهند و از هر کار زشت (از دیدگاه عقل و شرع) باز می‌دارند.

"مردان و زنان با ایمان اولیاء یکدیگرند" به این معناست که آنها نسبت به یکدیگر حق ولایت دارند آنهم ولایتی که تا کوچکترین افراد اجتماع راه دارد، که به خود اجازه می‌دهند هر یک دیگری را به معروف واداشته و از منکر باز دارند. (همان، ج ۹، ص ۴۵۵)

امر به معروف و نهی از منکر هم از خصوصیات اصلی و کلیدی مؤمنین شمرده شده و هم در کنار مهمترین ارکان عبادی آنان (۱۱۲/۹)

در منابع روایی نیز به روشهای گوناگون، جوانب امر به معروف و نهی از منکر با صراحت یا به طور ضمنی بیان شده است. از جمله در نهج البلاغه ضمن برشمردن واجبات و دلایل وجوب آنها، می‌گوید خداوند امر به معروف را برای اصلاح توده-

های ناآگاه و نهی از منکر را برای بازداشتن بی‌خردان از زشتی‌ها واجب کرد. (حکمت ۲۵۲).

خلاصه انجام امر به معروف به عنوان یکی از واجبات شرعی، به اندازه‌ای اهمیت دارد که بزرگان دین و دیگر مؤمنین با بذل جان و مال و حتی آبرو اقدام به این عمل نمودند. نمونه بارز و بسیار گویا در این مورد قیام امام حسین (ع) است که برای امر به معروف و نهی منکر و اصلاح امور جامعه انجام گرفت.

در این زمینه مؤمنین موظفند در اولین گام مصادیق معروف و منکر را بشناسند و بدانند منظور از امر به معروف و نهی از منکر، امر به چه اموری و نهی از چه اموری است؟ بخشی از این مصادیق مانند اقامه نماز و روزه و حج، مشخص شده و همیشه ثابت است. ولی بخش دیگر با توجه به تغییر شرایط اجتماعی و مسائل جدید، متغیر است. در این مقاله پس از مفهوم شناسی معروف و منکر، و بررسی آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع)، مصادیق کلی معروف و منکر ارائه می‌گردد. یافتن مصادیق جزئی نیازمند تحقیقات بیشتر (حداقل در سطح پایان نامه دکتری) در منابع دینی و در سطح جامعه است.

۱- مفهوم شناسی معروف

در این قسمت معانی واژه‌های عرف (ریشه معروف)، معروف و دیگر مشتقات و مترادفهای معروف بیان می‌شود.

۱-۱- عرف: برای عرف در منابع لغوی سه معنا ذکر شده است که عبارت اند از:

۱-۱-۱- عرف به معنای شناخت:

واژه شناسان "عرف"، را به معانی شناختن، اطلاع، معرفت، آگاهی یافتن و علم نسبت به امور و اشیاء مختلف آورده‌اند. (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۲۱)

فیومی نیز عرف را به معنی شناختن و علم به چیزی به وسیله یکی از حواس پنجگانه آورده است و مانند لغت شناسان دیگر این واژه را به معنی معروف دانسته و آن را مترادف با کلمه‌های خیر و رفق و احسان قرار داده است. (مصباح اللغة، فیومی، ۱۳۱۳)

آیاتی از قرآن کریم که در آن عرف به معنای درک و شناخت آمده عبارت‌اند از:

فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ» یوسف: ۵۸. (برادران یوسف) بریوسف داخل شدند یوسف آنها را شناخت در حالیکه آنها او را نمی‌شناختند.

تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ (۲۴/۸۳) در چهره‌های آنان خرمی و طراوت نعمت فراوان را درک می‌کنی.

عطاء می‌گوید وقتی آنها را دیدی می‌شناسی که ایشان بهشتی و اهل نعمت هستند، این بجهت اینست که خداوند فزونی در جمال و الوان آنها داده که هیچ تعریف کن نمیتواند توصیف آن نماید. (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۳۷۷) همچنین در آیات (۸۳/۵) و (۱۳/۴۹) عرف به معنای شناخت یا شناسایی آمده است.

۱-۱-۲- عرف به معنای بوی خوش: بوی خوش نیز از معانی عرف است. قال الله عز و جل: عَرَفَهَا لَهُمْ أَيْ: طيبها، یعنی خداوند بهشت را برای آنها خوش بو ساخت. یا خداوند بهشت را برای آنها خوش بو و مزین ساخت.

(فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۲۱ و ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۹، ص ۲۳۷ و ابن فارس، ج ۸، صص ۹۶ و ۹۷)

۱-۱-۳- عرف به معانی معروف

عرف و معروف در معانی یکدیگر به کار برده می‌شوند یعنی مترادف با هم هستند: عرف یعنی معروف، همان چیزی را که انسان می‌شناسد، با آن انس می‌گیرد و آرامش می‌یابد. (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۲۱ و طریحی، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۹۳) خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (۱۹۹/۷) با آنها مدارا کن و عذرشان را بپذیر و به نیکیها دعوت نما و از جاهلان روی بگردان. ((کلمه "عرف" به معنای آن سنن و سیره‌های جمیل جاری در جامعه است که عقلای جامعه آنها را می‌شناسند، به خلاف آن اعمال نادر و غیر مرسوم که عقل اجتماعی انکارش می‌کند (که اینگونه اعمال عرف (معروف) نبوده بلکه منکر است)) (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۸، ص ۴۹۷)

۱-۲- معانی معروف

معروف عبارت است از هر آنچه خوب بودن آن توسط شرع شناخته شود، همچنین هر چه که خوب بودن آن توسط عقل شناخته شود بدون اینکه شرع با آن مخالفتی داشته باشد. (فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۱۲۱) در مجمع البحرین ضمن توضیح معروف در آیه: إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ (۱۱۴/۴) بیان می‌کند:

۶- مصادیق منکر

با توجه به مفهوم منکر، از نظر واژه‌شناسی و کاربرد این واژه در زبان دین، واضح است که هر آنچه برخلاف معروف باشد منکر است. یگانه پرستی یعنی پرستش الله از مصادیق معروف و پرستش غیر الله از مصادیق منکر، اقامه نماز از مصادیق معروف و ترک نماز از مصادیق منکر، عدالت از مصادیق معروف و ظلم از مصادیق منکر است. قرآن در مورد عبادت غیر خدا می‌فرماید: قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ (۶۴/۳۹) بگو: پس آیا به من دستور می‌دهید که غیر خدا را پرستم ای نادان‌ها.

همچنین از ذکر مصادیق منکر در قرآن کریم و روایات می‌توان به مصادیق معروف که خلاف آن است پی برد. فحشا در مقابل پاکدامنی و حیا، کارهای ناپسند در مقابل کارهای نیک، و ظلم و تجاوز در مقابل عدالت و انصاف: وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ (۹۰/۱۶) و از گناهان بسیار زشت و عمل‌های ناپسند و تعدی و تجاوز بازمی‌دارد.

همانگونه که اطاعت از خدا و رسول و اولیاء الله از مصادیق معروف محسوب می‌شود، عدم اطاعت و سرکشی از مصادیق منکر است: وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱۲/۱۱) و طغیان نکنید، که همانا او به آنچه به جا می‌آورید بیناست. و پیروی از هوا و هوسهای کفار و مشرکین نیز از مصادیق بارز منکر است. وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ (۱۵/۴۲) و از هوا و هوس‌های آنان (کفار و مشرکان) پیروی مکن،

انواع خوراکها و آشامیدنیهای حرام مانند گوشت خوک و مشروبات الکلی، تفریحات ناسالم مانند قمار، زنا و بی‌عفتی، تعصب بی‌جا، بخل، فروماندن در جهل و عقب ماندگی، قطع رابطه با مؤمنین و به خصوص پدر و مادر و خویشاوندان، غیبت، مسخره کردن، القاب زشت به یکدیگر دادن، عیب جویی از دیگران، بدرفتاری و بداخلاقی از مصادیق منکر هستند. بنابر این مصادیق منکر علاوه بر اموری که شارع مقدس به طور مستقیم و یا غیر مستقیم از آن نهی فرموده، شامل هر آنچه از نظر عرف ناشایسته است (ناهنجاریهای اجتماعی) نیز می‌شود.

شناخت بیشتر مصادیق معروف و منکر و درجه اهمیت هر کدام، به مطالعات تاریخی و اجتماعی گسترده‌ای نیازمند است. از این طریق می‌توان با مطالعه رفتار بزرگان دین، به ارزش هر کدام از مصادیق معروف و روش ترویج آن در جامعه پی برد. همچنین در اینگونه مطالعات مشخص می‌شود که پیشوایان معصوم از چه اموری نهی می‌فرمودند و در برابر هر کدام از مصادیق منکر چه موضعی داشتند. با تطبیق این موارد با یافته‌های جامعه-

شناختی در تک تک جوامع امروزی، می‌توان مصادیق جزئی معروف و منکر را نیز به طور کامل‌تری شناسایی کرد.

نتیجه‌گیری

- با توجه به معنای "معروف" این کلمه علاوه بر واجبات، مستحبات و کلیه قوانین شرعی که مصادیق آن در منابع دینی مشخص گردیده، شامل امور زیر نیز می‌شود:
- ۱- قوانین و مقررات اجتماعی که برای امور نوظهور و روزمره جامعه جهت اجرای عدالت و سامان بخشیدن به زندگی مردم وضع می‌گردد (مانند قوانین بودجه و قوانین راهنمایی و رانندگی)
 - ۲- امور مربوط به پیشرفت در علم و تکنولوژی جدید برای رفع نیازمندیها و استقلال جامعه
 - ۳- آداب و رسوم صحیح اجتماعی
 - ۴- عادات و سننهای مفید خانوادگی و اجتماعی
 - ۵- همبستگی و وفاق اجتماعی و استفاده از امکانات رسانه‌ای جدید برای گسترش ارتباطات سالم بین اعضاء جامعه و ارتباط با دیگر جوامع

چنانچه در معانی "معروف" در کتب لغت ذکر شد آیات و روایات نیز بر آن دلالت دارد: به طور کلی همه اموری که به نفع فرد و جامعه باشد و شرع مقدس و عقل آنرا تأیید نماید و مخالفتی با آن نداشته باشد جزء مصادیق معروف محسوب می‌شوند. "منکر" علاوه بر اموری که شارع مقدس به طور مستقیم و یا غیر مستقیم از آن نهی کرده شامل امور زیر نیز می‌شود:

۱- قوانین و مقررات غیر شرعی ناعادلانه

۲- آداب و رسوم غیر صحیح اجتماعی

۳- سنتها و عادات مضر خانوادگی و اجتماعی

۴- تفرقه و تضاد و استفاده از تکنولوژی و ابزار رسانه‌ای پیشرفته جهت توسعه روابط ناسالم

موارد مذکور از مصادیق کلی معروف و منکر است. برای بیان مصادیق جزئی، تحقیقاتی گسترده‌تر در متون دینی، در تاریخ زندگی اجتماعی و فردی پیشوایان دین و در سطح جامعه لازم است. چنانچه در این تحقیق مشخص گردید حفظ آداب و رسوم و سنتهای اجتماعی تا آنجا که شارع مقدس مخالفتی با آن نداشته باشد باعث وحدت و همدلی در جامعه است. ولی سنتها و آداب و رسوم مضر که از مصادیق منکراند بایستی به تدریج و یا با تدبیر از زندگی مردم حذف گردد.

مهمترین نتیجه این تحقیق این است که شناخت دقیق تر مصادیق معروف و منکر و توجه به عوامل همبستگی و وفاق اجتماعی عاملی مهم در ترویج معروف و پیشگیری از منکر است.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

- ۱- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۴ق
- ۲- امین، سیده نصرت، مخزن العرفان در تفسیر قرآن، تهران، نهضت زنان مسلمان، ۱۳۶۱
- ۳- دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه علی (ع)، چاپ ششم، قم، انتشارات الهادی، ۱۳۸۴
- ۴- جعفری محمد تقی، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، چاپ اول، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷
- ۵- رازی، فخرالدین، مفاتیح الغیب، چاپ سوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی ۱۴۲۰
- ۶- راوندی، قطب الدین، فقه القرآن فی شرح آیات الأحکام، چاپ دوم، قم، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۵
- ۷- راغب، اصفهانی، حسین، المفردات فی غریب القرآن، چاپ اول، دمشق، بیروت، دارالعلم الدارالشامیه، ۱۴۱۲
- ۸- رفیع، پور، فرامرز، آنا تومی جامعه یا سنه الله، چاپ سوم، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۲
- ۹- طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق.
- ۱۰- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه گروهی از مترجمان، چاپ اول، تهران، انتشارات فراهیدی، ۱۳۶۰
- ۱۱- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، چاپ سوم، تهران، کتابفروشی مرتضوی، ۱۳۷۵
- ۱۲- طوسی، محمد بن حسن، التبیین فی تفسیر القرآن، بیروت، تحقیق احمد قصیر آملی، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
- ۱۳- فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، چاپ دوم، قم، انتشارات اسوه، ۱۳۸۳
- قرائی مقدم، امان الله، مبانی جامعه شناسی، چاپ دوم، تهران، ناشر: ابجد، ۱۳۷۷.
- ۱۴- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، چاپ ششم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۱

- ۱۵- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، چاپ اول، تهران، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، ۱۳۸۵
- ۱۶- مهیار، رضا، فرهنگ ابجدی عربی-فارسی، بی تا، بی جا
- ۱۷- مشکینی، علی، ترجمه قرآن کریم، چاپ دوم، قم، الهادی، ۱۳۸۱
- ۱۸- موسوی همدانی، سید محمد باقر، ترجمه تفسیر المیزان، چاپ پنجم، قم، دفتر جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴
- ۱۹- میریان، فردوس، هنجارها و ناهنجاری‌های اجتماعی از دیدگاه نهج البلاغه، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۸
- ۲۰- نیک گهر، عبدالحسین، مبانی جامعه شناسی، چاپ اول، تهران، انتشارات رایزن، ۱۳۷۴.
- ۲۱- هاشمی خویی، میرزا حبیب الله، منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغه، چاپ چهارم، تهران مکتبه الاسلامیه، ۱۴۰۰ ق.